

FLÓRIÁN MÁRIA

VÁLTOZÁSOK A KÖZNÉP ÖLTÖZKÖDÉSÉBEN A 18. SZÁZADBAN¹

Mennyire különbözött a magyarok öltözködése a nem magyar népekétől? Mennyire különböztek az öltözködés elvei fönt és lent? Ezek a különbségek az újkor kezdetétől mutathatók ki, és hol nőttek, hol csökkentek az évszázadok folyamán. A magyarok és nem magyarok, urak és parasztok különbözőségeire és egymásra kifejtett hatására figyelve próbálom fölvázolni a paraszti öltözködés 18. századi változásait, ezek mellett az „európai köznéphez” kapcsolódó vonások előtérbe kerülését.

KORAI „NEMZETI KULTÚRÁK” – NEMZETI ÖLTÖZETTÍPUSOK

A nemzetek, nemzeti kultúrák kialakulását az európai történelmi kutatás általában a 18–19. század fordulójára, a francia forradalom időszakára teszi. Ezekben a nemzeti mozgalmakban a nemzeti nyelvre, történelmi hagyományokra irányult a fő figyelem. De – amint több történész vallja – számolni kell Európában a nemzeti tudat, a nemzeti kultúrák kialakulásának egy korábbi, 16–17. századi hullámmal is. A reformációhoz, hitújításhoz, nemzeti egyházak megalakulásához kapcsolódva, ezekben a korai nemzeti mozgalmakban a vallási mozzanatnak, patrióta erényeknek, a nagyhatalmi rendszereknek volt kiemelt szerepe. A mindenkorai nemzeti ideológia összefogta az adott népek előkelő és közrendű rétegeit, és együtt különböztette meg a többi néptől, nemzettől.

A magyar kétségkívül a „korai nemzetek” közé tartozik. A 16–17. században Magyarországon is befogadásra talált a nemzettudatot alakító humanizmus, a reneszánsz és a reformáció. Ez a korszak a magyar nyelv és irodalom, a világi költészet és a műzene, a magyar nemzeti kultúra első felvirágzási korszaka, és a népi kultúra egyes jelenségeinek történelmi múltját is ebbe a korszakba vezethetjük

¹ A Magyar Néprajz I. kötete számára készülő kéziratból szerkesztett előadásként, 2004. december 9-én, *Hogyan változott/változik népviseletképünk? Változások a köznép öltözködésében a 18. században* címmel, elhangzott az MTA Néprajzi Kutatóintézetében.

vissza. MARTIN György (1984, 355–357)² a nemzeti kultúra építésének ehhez a korai hullámához kapcsolta a parasztság legalsóbb rétegéből, a pásztorok sajátos táncformájából kiinduló hajdútáncot, ami a 16. század végére az egész korabeli Magyarország társadalmának nemzeti „reprezentatív tánca” lett. HOFER Tamás (1975, 1977, 1993) ezekre a századokra vezette vissza a népművészet országosan elterjedt „rég stílusát”. Legrégibb paraszti hímzéseink motívumvilágának, mintaszerkesztésének előképét a reneszánsz és barokk úrihímzésekben találjuk meg (LÁSZLÓ, 2001; FÉL, 1976). CSILLÉRY Klára (1983, 1991)³ rámutatott, hogy az ország politikai, katonai széttagoltsága ellenére milyen meglepő gyorsasággal terjedt el a reneszánsz ornamentika cserépedényeken, templommennyezeteken, festett asztalosmunkákon. Hasonló kulturális egységesülés Európa más országaiban is megfigyelhető volt. A „korai nemzetek” öltözete is jellegzetessé vált. Ruhájáról felismerhető volt, hogy ki itáliai, spanyol, francia, német vagy angol, ugyanígy az is, hogy valaki lengyel vagy magyar. Milyen volt a 16–17. századi „magyar öltözködés”?

ÖSSZNEMZETI HASONLÓSÁG

Föltehető, hogy a magyar férfiviseletben megmaradtak régi, keleties vonások. Mátyás egyébként reneszánsz udvarának látogatói a korabeli nyugati férfiviseletektől eltérő keleties, hosszú köntösökről emlékeztek meg, és az ajándékba adott drága subákat – amelyeket Mátyás úgy osztogatott, mint a szultán a kaftánokat – a nyugati, elsősorban itáliai források, keleti, török hasonmásukra asszociálva, turcának is emlegették (BALOGH, 1985, 382–388). Amikor Európában az itáliai reneszánsz ruhákat kezdte felváltani a spanyol divat, a magyar férfiak körében kialakult egy új, keleties magyar viselet. Még a nyugati egyetemeken tanult, Párizst, Itáliát megjárta főnemese is elhagyta „külszói” köntösüket, a török és a lengyel viselethez hasonlóan kezdtek öltözködni.⁴ A kortárs Miskolczi Gáspár szerint ez az újfajta keleties öltözet is „idegen nemzetektől” való: „Kalpagod, kapcs nadragod, csizmád, papucsod Törököktől. Dolmányod, alamódi süveged, hosszú mentéd, táncaid rész szerént Lengyelektől, rész szerént Oláh Boéroktól [töröktől befolyásolt

² A hajdútáncot a fejedelmek, főurak, kapitányok is járták, Balassi Bálint a bécsi udvarban is bemutatta.

³ A paraszti bútorművészetben a legkorábbi, reneszánsz díszítőelemeket is alkalmazó emlékeinek eredetét erre a korszakra vezeti vissza. NAGY VARGA Vera (2003) hasonlóan fogalmaz a városi, nemesi és paraszti rendelésre egyaránt dolgozó asztalosokkal kapcsolatosan.

⁴ Bethlen Miklós (1642–1716) a Németalföldön, Hollandiában és Párizsban, majd Olaszországban nyelvet és itt építészetet is tanult. Korának egyik legműveltebb embere volt, műveit latinul és franciául írta. Kortársai elismerték, mások elítélték, amiért Erdélyben „francia módon” élt. Egyike volt azoknak a főrangú uraknak, akik elhagyták „külszói köntösüket”, és a nyugati öltözködéskor keleties-magyaros ruhákra cserélték. Felesége, Rhédey Júlia a templomok számára készített, „úrihímzéses” úrasztali terítői révén lett nevezetes (BETHLEN Miklós, 1980).

népektől]” (MISKOLCZI, 1983, 173).⁵ A nyugati „pöfeteg nadrággal” és plundrával szemben a „magyar nadrag” bokáig ért, csizmába húzható volt, és a hasított zeke, körgallér helyett két ujjas, a dolmány és a mente járt vele. Ez az öltözet típus elfogadható volt a muzulmán öltözködési elvárások szerint is. „Erkölcstelen” öltözetükben a nyugati követek sem juthattak a szultán elé, Pozsonyban, Bécsben varratnak maguknak „magyar öltözetet”, mielőtt a portára indultak (TAKÁTS, 1917, II, 356). Amíg a hazai szakirodalom a törököktől és lengyelektől való átvételre helyezi a hangsúlyt, a lengyelek, így a 16–17. századi közép-európai öltözködést áttekintő Irene TURNAU (1991),⁶ éppen a zsinórozott magyar férfiöltözet erős kisugárzását hangsúlyozza. A 17. század közepétől a Habsburg uralkodók is magyar díszöltözetben jelentek meg az országgyűléseken, a bécsi udvarban a magyar udvari arisztokrácia is „magyar ruhában” járt. Az öltözet típusnak ez a „diplomáciai” feladatköre is hozzájárulhatott, hogy a 17. században „magyar ruhának” tekintették. Az egyébként nyugati módra öltözködő magyar viselője is hazafiúi szándékkal vette fel. A „magyar ruhát” a 18. század elején a császár – a Thököly-féle felkelés és a Rákóczi-szabadságharc miatt – éppen nemzeti jellege miatt tiltotta ki a bécsi udvarból, ahová csak 1760-ban, a Mária Terézia alapította magyar testőrség révén kapott ismét bebocsátást. Időközben a német közvetítéssel érkező nyugati „módi” a főnemeseket, a városi népeket, a társadalmi elitet szinte teljesen meghódította, már csak a vidéki köz- és kisnemese, értelmiségiek és a közrendűek, huszárok hordták az ekkor már régies öltözetet. II. József németesítő politikája, a nyelvi rendeletet követő nemzeti felbuzdulás támasztotta fel ismét a „magyar ruhát”, hogy majd megújult formában a 19. századi nemzeti mozgalmak kísérője legyen (RETEGI, 1970, 425). Egyes nemzetek, amelyek csak a 19. század elején, illetve 1848-ban fogalmazták meg nemzeti önazonosságukat, akiknek öltözködése ez idáig folyamatosan követte a polgárosodó Európában egyre gyorsabban változó divatot, csak ekkor eszméltek rá, hogy nincs a magyarokéhoz hasonló „nemzeti viseletük”, és ekkor kísérelték meg, hogy – történeti és népi elemekből – egy össznemzeti öltözetet kreáljanak (MORAVCOVA, 1968).⁷

Magyarország – a nyugati-kereszténység keleti szélén – szomszédja volt a görög-keleti kereszténységnek és dél felől a muzulmán vallásnak. A magyar nemes

⁵ Miskolczi Csulyak Gáspár (1627–1699) református lelkész, az első magyar nyelvű állattani könyv, az *Egy jeles Vad-Kert* (Lőcse, 1702) fordítója szerint a magyar nemzetnek egyedül nyelve és kardja magyar, minden egyebet szomszédaitól vett át.

⁶ A lengyel szerző, mellőzve a történeti tényeket, 16–17. századi időkeretben a mai Szlovákiáról és Romániáról értekezik, kimutatva az ottani egykori főurak öltözködésében a magyar férfiöltözet jellemzőit. Feledve az egykori országhatárokat, rámutat, hogy az erre az öltözet típusra jellemző zsinórozás megjelent Magyarországon kívül, a Szlovákiával és Romániával is szomszédos, így a lengyel viseleteken is. Vagyis a történeti Magyarország 16–17. századi férfiviseletének jellemzői megjelentek az akkor szomszédos népek öltözködésében is, és ebben a folyamatban Irene Turnau a magyar férfiviselet hatását döntőnek tartja.

⁷ A példaként idézett cseh kísérletek sikertelenségét az okozta, hogy az öltözettervekben minduntalan a magyar férfiruha elemi jelentek meg.

és közrendű asszonyok öltözködése azonban gyökeresen különbözött a pravoszláv, még inkább a muzulmán asszonyokétól, sokkal inkább a nyugat-európai országokhoz kapcsolódott. A 15. századtól az Itáliában és Franciaországban is divatos bő ujjú ingek és a fűzött vállak meghonosodtak Magyarországon is. A 16. században, széles, itáliai változatában a kötény is divatba jött, és beépült a gálaöltözetekbe is. Ugyancsak a 16. században a szoknya bősége – éppen a túlzásba menő spanyol divat ellenében – elkezdett csökkenni, már nem feszítették a bronzvázra, hanem a csipő fölött redőkbe szedték. A 17. század közepére ezek a többségében reneszánsz öltözetelemek – az ing és a váll, a derékra ráncolt szoknya a köténnyel – együtt alkották a magyar női öltözetegyüttest, ami azáltal kapott magyar színezetet, hogy főrangú és polgári körökben használatban maradt akkor is, amikor Nyugaton egyes elemei sorban kimentek a divatból. Mária Teréziának legmagasabb címe, rangja Magyarország királynője volt, ezért magyar díszruhában, fűzött vállban, kötényben festették meg például az innsbrucki palotában és másutt is. A 18. század végére az „Asszonyi Magyar Gála öltözet, a’ melly vállból és Szoknyából” állt (FLÓRIÁN, 1993a), már kifejezetten nemzeti díszruha volt. A magyar női díszöltözeteket a divatváltozásokhoz viszonyított lemerevedésük emelte ki a 18. század végére egyre inkább egységesülő európai divatképből.

A 17. századból származik Magyar István⁸ megjegyzése, miszerint „A polgári rend a nemes öltözetre, a nemesség az urakéra, az urak a fejedelmekére üznek [törökszenek] úgyannyira, hogy majd alig tehess immár választást közöttük”. Ugyanekkor a külső szemlélőknek, így DILLICH-nek (1600)⁹ is feltűnt, hogy a magyar polgári és parasztviseletek milyen közel állnak egymáshoz. A „magyar ruha” kapcsolódásai a nyugati, illetve a keleti környezethez természetesen az előkelők és a közrend öltözködését egyaránt jellemezték. Öltözetük szabása, szerkezete csakugyan megegyezett, amiről a magyarországi céhes szabóknak az 1630-tól ismert szabás-mintakönyvei tanúskodnak (DOMONKOS, 1997).¹⁰ A mégis nyilvánvaló társadalmi különbségek a felhasználható anyagok minőségében és az öltözetek díszítésében nyilvánultak meg. A „nép szintén követte a szabást, csak hogy durva posztóból, s zsinórzat nélkül” emlékeztetett a kötelező különbségre KÖVÁRI László (1860, 40).

⁸ Magyar István (?–1605) a híres Fekete Bég, Nádasdy Ferenc udvari lelkésze volt. *Az országokban való soc romlasocnak okairol* (1979, 83) írt művében az erkölcstelen életmód ellenében fogalmazza meg, hogy az Isten bünei miatt, így az öltözködésben tapasztalható luxus miatt bünteti a nemzetet.

⁹ A magyarokról megjelent munkájában a társadalmi ranglétra valamennyi képviselőjének jellegetes öltözetét, a nemes uraktól és asszonyoktól, a polgárokon, huszárokon át a paraszt-asszonyig, parasztemberig bemutatja. Fametszetein a polgár- és parasztasszony öltözete nagyon hasonló.

¹⁰ A 17–18. századi szabás-mintakönyvekben szereplő „pörköntös” szabása rendszerint azzal tér el más köntösöktől, hogy csuklyája is van, egyébként az anyag megadásában adódnak jelentős különbségek. A szabás-mintakönyvek szöveges kísérelésében használatos „paraszt” jelző használatakor figyelemmel kell lenni a szó „díszítetlen” jelentésére.

HATÓSÁGI SZABÁLYOZÁS A RENDI KÜLÖNBBSÉGEK FENNTARTÁSÁRA

Az egykorú értelmezés szerint a közrendűek, a „nem nemesek” közé tartoztak a szabad parasztok, a kézművesmesterek és a jobbágytársadalom különböző jogállású rétegei, az örökös jobbágyok, zsellérek, a gazdákhöz évenként szerződött cselédek, béresek és a pásztorok. Ez a társadalmi besorolás, sőt a cselédek, béresek és pásztorok további rangsorolása a korabeli forrásokban folyamatosan szerepelt, és tükröződött öltözködésükben is. Amilyen nehéz volt a társadalmi előrejutás, olyan nehéz volt az átlépés az egyik öltözködési rendből a másikba. A következőkben azokat a szabályozási rendszereket kíséreltem meg felvázolni, amelyek a közrendűek öltözködését korlátok között tartották.

Az első és talán legfontosabb korlát a jobbágyparaszi gazdaságok pénztelensége volt, ami miatt ruháikat igyekeztek házilag előállítani. A rostnövényeket maguk termesztették, maguk fonták, szőtték meg, és a vászonból megvarrták öltözőruháikat. Téli, egyben ünnepi szűrposztó és bőrruháik alapanyagát szolgáltató juhokat is tartottak. Sokfelé a gyapjút is maguk dolgozták fel, és csak a bőrkikészítést bízták mesteremberekre. Évszázadok múltán is érvényesnek tűnik Gyöngyösi István¹¹ aforizmája, miszerint az önellátás révén is megszerezhető „köz condra, szür” a „szolgálat”, „rabság”, azaz alávetettség, míg a drága pénzen beszerezhető, import „skarlát”, a finom posztó az „uraság”, „szabadság” szimbóluma volt.

A rendi társadalom korában a paraszti rétegek mindig a felettük álló réteghez igyekeztek felzárkózni, ezért az úri-nemesi-polgári öltözködés és a közrendűek ruhái, megjelenése közötti határt a hatóságok rendeletekkel védték. A 17. században még többé-kevésbé kordában tudták tartani ezt a paraszti igyekezetet. Ekkor szaporodtak el a hazai luxusrendeletek, amelyek Európa más országaiban már évszázadok óta fékeztek a presztizshordozó ruhafélék lefelé való terjedését.¹² Az egyik nevezetes ruharendeletet 1666-ban, Zemplén vármegye adta ki „*Az Paraszt emberek öltözetirül*”, kilenc pontban foglalva össze a paraszt- és mesterembereknek egyaránt megfogalmazott tilalmakat. Az egyik pontban megtiltották például a juh-bőrből varrt paraszti felsőruhák posztóval történő borítását, nehogy az apró vadak szőrméjével bélelt, finom kelmékkel borított nemesi öltözetek hatását keltsék.¹³ A kézművesek, a városi polgárság, cselédség öltözködési „túlkapásait” is igyekeztek kordában tartani. Bártfán 1715-ben, Szászvárosban pedig 1723-ban jelent meg

¹¹ Gyöngyösi István (1629–1704) a 17. századi barokk költészet népszerű alakja, képgazdag költeményekben fejezte ki mondanivalóját. GYÖNGYÖSI István, 1905, 255.

¹² A 14. sz. elejétől egyre gyakoribb nyugati luxus- vagy ruharendeletek több célt szolgáltak, elsősorban a presztizshordozó divatújdonságok viselését próbálták megfékezni. Firenzében, a reneszánsz előestéjén, a fekete köpönyeg és sapka viseletét akarták megerősíteni. Az 1574-es angliai rendelet például a „honi”, azaz angol textilipar védelmét szolgálta, az import anyagok és ruhák ellen lépett fel. A 16–17. századi német ruharendeletek kifejezetten a rendi különbségekre utaló ruhaféléktől tiltották el a közrendű embereket.

¹³ FLÓRIÁN (1998a, 23–25) – a rendelet teljes szövege.

rendelet a luxus visszaszorítására. 1752-ben a nagyszebeni Kleiderordnung a helyi társadalom kilenc osztályba sorolt rétegeinek szabta meg az öltözetéhez felhasználható anyagféléseket.

A ruharendeleteket – a 16. századtól a céhes rendszer hanyatlásáig – az udvar, majd a Helytartótanács országos érvénnyel, szűkebb hatókörrel pedig a szabad királyi városok, a vármegyék és az uradalmak adták ki. A tilalmakat rendszerint a céhes mesterek termékeinek ár-limitációihoz csatolták. Az árszabások, árazott terméklisták, rendszeres, sorozatos, módszeresen értékelhető adatainak segítségével az öltözködésben használatos anyagféléseknek, technológiáknak megjelenése, változása szinte évtizedről évtizedre, országrésről országrészre nyomon követhető, és az is, hogy a drágább-olcsóbb termékváltozatokat milyen társadalmi réteg, csoport használatára szánták. Vagyis a hatóságok az árszabásokon keresztül is, közvetlenül beleszóltak a kézművestermelésbe, a fogyasztásba, az öltözködési kultúra alakulásába.

A RENDI KÜLÖNBSÉGEK FELLAZULÁSA

Az őshonos len és kender mellett az Itálián át érkező, importból származó pamut a 13. század óta van jelen Európában. Ennek ellenére a nyugat-európai parasztság öltözködésében csak a 18. század második felében nőtt meg a jelentősége (BRAUDEL, 1985, 317–318, 329). A hazai parasztság azonban hamarabb hozzájutott a közvetlenül a Balkán felől érkező török alattvalók, „görög kereskedők” révén, akik már a 17. században a faluzó kereskedelem mellett országos bolthálózatot is kiépítettek. Az 1760-as évekből ismert leltárak szerint, az ekkor 747 boltban terített balkáni portéka jelentős hányada pamutfonal, pamutvászon, sőt kész vászonöltözet volt. A boltok leltárában néhol „10 pár fehér vászonruha”, másutt 40 pár „paraszt szolgának való fehér öltözet” is szerepelt (BUR, 1985), akkor, amikor a „pár öltöző fehér ruha”, a lábravaló és az ing, országszerte a szolgák, béresek, inasok bérében szereplő juttatás volt. Nem tudjuk, kik varrták a konfekcionált „fehér ruhát”, bérért dolgozó, a környék igényeit ismerő magyar varróasszonyok, vagy már készen, megvarrva hozták be Magyarországra a Balkánról.

A vászonruhákat Európa-szerte mindenki viselte. Az a váltás sem volt magyar sajátosság, hogy a lábravaló a 18. század végére alsóruha lett, és ugyanekkor a köznép körében is általánossá vált a nadrágok bélelése helyett a váltható alsónadrág használata (BRAUDEL, 1985, 330). A hazai forrásokban a 18. század közepétől jelenik meg a korábbi *lábravaló* helyett egyre gyakrabban a *gatyá* és *pőregatyá*, és az utóbbi kifejezeten alsóruhára utal. Az ekkor tájt rendszeresített körözőlevelekben nyomon követhetjük a vászongatyá nagytájilag is eltérő alakulását. Erdély kivételével egyre gyakrabban zsiros ingben, zsiros gatyában és *pőre gatyában* írták le a körözött személyeket. A 19. századi magyar férfiviseletre oly jellemzőnek ítélt *széles vagy bőv lábravaló* a 18. század utolsó évtizedeiben kezdett el bővülni, mégpedig *bőv rövid gatyá*, *kurta gyolcs gatyá* változatban (SCHRAM, 1964, 22–42; GYÖRFFY, 1929). A bő gatyák idővel a hazai kendervászonnál könnyebben rán-

colható gyolcsból készültek, és elsősorban alföldi megjelenésüket a balkáni kereskedők befolyása mellett, talán a szerb, horvát betelepülőkötől való átvétellel magyarázhatjuk. A 18. században kialakult „gyolcskorszakot” egyesek az elszegényedés jeleként fogják fel, meggondolandó azonban, hogy nem divatjelenségként kell-e értékelnünk.

Ugyancsak a 18. század hozadéka volt a közrendű férfiak öltözködésében a vászonnadrág is. A *kittelből*, azaz négy nyüstben, sávolyban szőtt, erős vászonból szabott nadrágot, a *kittelnadrágot* kezdetben főként a német férfiak számára varrták a dunántúli szabók, idővel azonban az ország keleti felében is megjelent, többnyire iparosokon, mesterlegényeken, de parasztférfiakon is. A források következetesen megkülönböztetik egymástól a gatyát és az olykor sötétre festett „vászonból remekelt durva nadrágot”. A kittelnadrágról szóló, eddig figyelembe sem vett, 18. századi adatok módosítják a magyar parasztférfiak vászonruháinak történetéről kialakult képet. A kittelnadrág a nyugat-európai, a német, angol, holland parasztlak, halászok, tengerészek nadrágjával tart rokonságot, amely révén a magyarországi vászonöltözetek beilleszkednek az európai közemberek öltözetei közé is (és ne feledkezzünk meg az európai bevándorlók által elterjesztett amerikai farmernadrágról, és a San-Franciscóban, 1850-ben alapított Levi's cégről. Lásd: FLÓRIÁN, 1993b). A bő gatyá viszont – amit a görög férfiak, a montenegróiak, albánok és a boszniai férfiak is viseltek – a Balkán felől érkező hatások eredménye.

A 17. század végén, Európa-szerte, a lassanként csak importból beszerezhető szőrmeruhák helyett már általában „pamutal töltött”, bélelt felsőruhákat használtak, Magyarországon azonban – nemesek és közrendűek egyaránt – még sok és sokféle szőrmés bőrruhát hordtak. Éppen a szőrmés bőrruhák hangsúlyozták legélesebben a főúri és a paraszti viselőik közötti különbséget. Az elit ruháit a szücsök hazai, de gyakran lengyel és törökországi apró állatok finom szőrméjéből varrták, és posztóval vagy más drága anyaggal borították. A közrend szőrmés bőrruhái ezzel szemben juhbőrből készültek. Bár a hatósági rendeletek tiltották, hogy juhbőr ruháikat – a nemesekhez hasonlóan – ők is bevonják valamilyen textilanyaggal, végeredményben, ha olcsóbb bőrből is, de azonosan szabott változatban a közrend is viselte a gereznát és a palástot, subicát mint *subát* és asszonyi *kisbundát*, a hosszú, ujjas köpönyeget mint *ujjas bundát*, a mentét mint *ködmönt* és még a kacagányt is mint *hátibőrt*. A természetes színében sárgásfehér bőrt a 18. század folyamán fehérre, feketére, később barnára is festették. A nemesek ruháinak *paszomány*, *borítás*, *csipke*, majd *himzett* díszítésével egyidejűleg a paraszti bőrruhákon is megjelent a *bőrrátét* és a *himzés* (FLÓRIÁN, 1993c). A díszítés révén egy-egy nagyobb szücsközpontban a többi szücsközponttól könnyen megkülönböztethető stílusjegyek alakultak ki (KRESZ, 1978, 1979). A 18. században lazult a hazai elit ragaszkodása a korábban rendeletekkel védett nemesi öltözethez. A közrend pedig éppen erre a „nemeses”, a köznemesség körében leginkább kék posztóból varrt vagy kék posztóval bevont ruhára vágyott, de továbbra is kedvelte a század végére már cifra bőrruhákat, amelyek csak akkor veszítettek jelentőségükből, amikor a varrásra, hímezésre alkalmas bőrt hazai juhállományt lassacskán birkára cserélték. A megfelelő bőr alapanyag csökkenésével párhuzamosan nőtt meg a hazánkban

a 18. század elejétől működő, paplanokat, de „pamuttal töltött”, azaz vattával bélelt ruhaféléket is előállító *zubonyosok* jelentősége (FLÓRIÁN, 2001).

A szűrposztót az észak-magyarországi és erdélyi falvakban néhol még a 19. században is házilag szőtték, a szürszabók azonban korábban is a csapómesterek végposztóiból dolgoztak. Bár a 17. század második feléből fennmaradt források szerint a közrend tehetősebb rétege, a módosabb parasztek és a mezővárosi kézművesek ruhatárában már jelen voltak különféle, importból származó posztók is, a jobbágyok ruhaféléinek többsége még kétséget kizáróan szűrposztóból készült. Bél Mátyás a durva szörköpönyegeket, ujjasokat, szoknyákat a 18. század elején is széles körben használatos parasztöltözetként írta le (BÉL, 1984, 106, 173, 459). A szűrposztóból varrt „egész ruha, a szűr, nadrág, kankó, süveg” a század második felében is szerepelt a szolgálak, cselédek, béresek, pásztorfélék béreként. A 18–19. század fordulóján a közemberek zöme még viselte a szürdölmányt is, de néhány évtized múltával már a parasztság körében is csak a szürköpönyeg, a szűr maradt használatban.

A 17. század végétől balkáni abaposztó bővítette az anyagválasztékot. Ország-szerte teljes öltözetet, nadrágot, salavárit, dolmányt, köpönyeget varrtak abából, az északkelet-magyarországi szabók műhelyében fehér és vörös változatban is. A görög, rác boltokban a 18. század közepén készen árusították a szürköpönyegeket, dolmányokat, nadrágokat mellett az abából varrt ruhaféléket is. A század végére azonban az aba balkáni behozatala elapadt. Helyét az erdélyi posztó foglalta el, ami a század és a torockói férfiak fehér ruháinak is fontos alapanyaga volt, és a 19. századi cifraszűröket is többnyire erdélyi posztóból varrták.

A nemesi rend öltözködésében korán meghonosodtak a Nyugat-Európából érkező posztóféleségek. 1542-ben a nyugati határszél 19 vámhelyének naplóíja szerint 39 fajta textiláru érkezett hazánkba (ZIMÁNYI, 1980, 520–521). Bethlen Gábor 1627-ben érvényesített limitációja pedig a 40 hazai mellett 120 import textilféleséget említ. A szegődmények, az árszabások és KÖVÁRI László (1860, 13) szerint is ez idő tájt már a közrend számára is elérhető volt – a „Köz Szür Matérián” kívül – a londis, a karasia, a morvai és a braszlai posztó. Az 1700-as évek második felében már 35 magyarországi gyapjúmanufaktúra (ENDREI, 1969) is „jobb féle ’s Tsinos Tseléd Ruhára való” posztót gyártott, és az északi, nyugat-magyarországi megyékben már hazai világos- és sötétkék kőszegi és rozsnói posztóból készültek a férfiruhák. A manufaktúrák többségét azonban a reformkorra ellehetetlenítették a korabeli polgári divat anyagszükségletét kielégítő, nagy tömegben importált, gyári kevert szövetek. A szűrposztónál, abaposztónál azonban még a legolcsóbb import matériák is rangosabbnak számítottak.

A többségükben a 16. században alakult hazai szabócéhekben működő, méret után, rendelésre dolgozó váltóműves szabók zsinórozással, vitézkötéssel díszített magyar stílusú férfiruhákat varrtak. A vásárműves szabók rendszerint három méretben előre megvarrt készruhákat árusították a vásárokon. A 18. század elején lettek egyre többen a kifejezetten a nyugati divattal haladó városiakat kiszolgáló szabók, rajtuk kívül az „officerek”, „muskatérosok” egyenruháit készítették, de rendelése-

ket vettek fel a szolgarenden lévők gazdától is, akik libériát csináltattak kocsisuknak, csatlósuknak. Őket nevezték „németszabóknak”, mellettük a hazai hagyomány szerint dolgozó mesterek voltak a „magyarszabók”. A néprajzi irodalom eleddig egyáltalában nem foglalkozott a németszabók, illetve egyes német öltözetdarabok 18. századi szerepével, pedig éppen a németszabók révén terjedt el a magyar férfiöltözet karakterét a 18. században lényegesen átalakító mellény, aminek terjesztéséből a magyar vásárműves szabók is kivették a részüket (FLÓRIÁN, 1998b).

A 18. század második felében jószerével már csak a vidéki köz- és kismemesek jártak kék posztó „magyar ruhában”, nyomukban azonban a kék posztóruhák már a parasztek körében is terjedtek. Minekutána a németszabók is megjelentek a vásárokon az ugyancsak kék posztóból, több méretben varrt termékeikkel, a 19. század elejére a közrendűek *kékbeli* öltözete nem volt kizárólagosan a „magyar ruha”. Az ekkor tájt sorozatokban megjelent romantikus zsánerképek tanúsága szerint szinte kiegyenlítettnek látszik a magyar és az idegen divat szerint öltözködő hazai parasztek aránya (FLÓRIÁN, 2004), de még a nyugati ujjasokat kedvelők körében is a 20. századig megmaradt a csizma és csizmába illő magyar nadrág használata.

A 18. század a női öltözködésben is látványos változásokat hozott. 1730-ban a nők a nehéz szörzoknyákon kívül már „ide-oda hajló, visszaperdülő” gyolcsszoknyákat is viseltek, amelyeknek Apor Péter szerint, egy jó emberöltővel korábban még „híre sem volt” (BÉL, 1984, 455; APOR, 1972, 67–68). A felvidéki lenvásznak, gyolcsok mellett megjelenő fehér lengyel patyolat és a törökországi fehér gyolcs a korszak újdonságai közé tartozott, akár a szintén török *bulyavászon*, a *bíbor* is. Egy 1721-ben, a szécsényi uradalomban elszegődött sütőasszony bérében többek között 20 sing vászon és 8 sing, hozzávetőleg 5 m gyolcs is szerepelt (FLÓRIÁN, 1966, 70). Amíg a férficselédek, béresek bérként készruhákat kaptak, a *fehércselédek* szabatlanul kapták a vásznat, a gyolcsot, és az inget, rokolyát saját maguk vagy falusi „varróasszonyok” varrták meg, ami hozzájárulhatott, hogy a női vászonruhának több táji változata alakuljon ki. A különbözőképpen kikészített vastag házivászon, a „mosatlan” és „mosott”, azaz természetesen szürke, fehérítetlen és fehérített, esetleg sáfránnyal sárgított hazai kender- és lenvásznak mellett megjelent a már említett, vakítóan fehér pamutgyolcs is. Gyolcsból az ünnepélyes alkalmakra szánt ruhák készültek, a *gyolcsfersingek*, a „sűrű ránczokba szedett” gyolcsrokolyák. A 19. század elejére már határozottan megkülönböztették a szabók műhelyében szűrposztóból vagy finomabb posztóból szabott „szoknyákat” a házilag „ránczokba szedett úgynevezett ’rokolyáktól’”. Az utóbbiak bővebbek voltak, mint a vastagabb vászomból varrt elődeik, és egyre rövidebbek is, mert Magyarországon is, mint Európa-szerte, a bokát is takaró hosszú szoknyák a szántóföldi munkákba egyre inkább részt vevő parasztasszonyok számára alkalmatlannak bizonyultak.

A 18. században nemcsak a fehér szín bővült újabb árnyalatokkal, ebben a században jelentek meg a színes anyagok is. A hazánkban is egyre szaporodó festőműhelyekben fonalat és kész vásznat is festettek, és ekkor tájt a szabók *tarka*, az-

az kékfestő szoknyákat is varrtak. 1758-ban, a Nagykunságban egy leányt teljes tarka öltözetben írtak le, talán hazai, de lehet, hogy *bécsi tarka* vagy *török veres tarka* ruhában. A feketére, kékre festett német, sziléziai, bécsi, linzi lenvásznak vagy a görög kereskedőknél kapható fekete, kék *muszuly* és ugyancsak fekete vagy kék, de többnyire veres *bagazia* biztosította a választékot (BUR, 1985). A szentesi „közönséges asszonyok” „kék bagazia vagy karton szoknyát” viseltek, és a Bécsből a Sárközbe látogató jámbor kapucinus barát minden bizonnyal a „Veres Pamut Bagasia Szoknya” láttán írta, hogy „csodálatos nép lakik itt, ördögszínű ruhát visel” (KOVÁCH, 1907, 79).

Ahogy a szoknya, a fűzött váll sem maradt meg korábbi formájában. Az 1720-as években, a német szabók műhelyében, gombolt és *halcsontos lajbik* készültek, az 1730-as években pedig a vattás, steppelt *pruszlik* már országszerte készen beszerezhető tömegáru volt. A lajbik és a pruszlikok formai elemei idővel összekeveredtek, és a 19. század elejére a magyar női parasztviseletekben a vállal egyenértékűek lettek. A 18. század elejétől hódító, mélyen dekoltált ruhákhoz illendő vállkendő is idejekorán megjelent, úgy tűnik elengedhetetlenné is vált, egy kecskeméti asszony már 1709-ben vállkendőt lopott (PAPP, 1930, 40). A parasztasszonyok ruhatára is kiegészült a *nyakba való kendővel*, ahogy Gömör vármegye század végi térképének sztaffázsfiguráin, rövidszoknyás parasztasszonyain látható (CSERBÁK–GÁBORJÁN, 1990, 54). A nyugati végeken ekkor tájt jelentek meg a hímzett, fehér váll- és fejkendők. A 19. század elején már a vállkendő hiánya volt a feltűnő.

Nem esett szó a „kicsi ujjas derékra való köntösökről”, amilyen Weigel 1577-ben megörökített magyar parasztasszonyának kurta, ujjas kabátkája is volt. A ködmönöket, szűrposztó vagy könnyebb anyagokból szabott női ujjasokat idővel a „Rékli” és az „Asszonymak való Ujjas Laibli” váltotta fel. Ezek ugyancsak a német szabók és zubbonyosok műhelyében készültek a 18. század elejétől, de még majd egy évszázadnak kellett eltelnie ahhoz, hogy a parasztviseletekben meghonosodjanak, majd még egy évszázad kellett, hogy a későn polgárosodó tájakon a blúzok végleg kiszorítsák az ingvállat és a pruszlikot.

A 18. század végére a közrendű asszonyok öltözetének elemei eltávolodtak század eleji állapotuktól, az elit által követett divat újdonságaiból is átvettek egyet-egyét, például az empire-re jellemző, megemelt mellvonalat vagy az ujjasok hátának császárvágásos szabásvonalát, és egyre újabb kelmékből válogathattak. Az öltözet szerkezete, megjelenésének egykori egysége azonban nem változott. Ahogy Berzsényi Dániel írta, „a paraszt asszonyok és leányok ruháját csak a szabás választja el az úri asszonyokétól” (BERZSENYI, 1943, 165). Korszakunk végére ugyanis az úri-polgári öltözetek szerkezetének, szabásának folytonos változása, a közrend számára követhetetlen divat jelentette a határvonalat az úri és parasztasszonyok öltözete között.

DIFFERENCIÁLÓDÁS A KÖZREND ÖLTÖZKÖDÉSÉBEN

TÁJI SAJÁTSÁGOK MEGJELENÉSE, FÁZISKÜLÖNBBSÉGEK

Már a 18. század elején felfigyeltek az országrészek öltözködése közötti különbségekre, például arra, hogy az Alföldön alig volt eltérés a mezővárosi nők és a környező faluk parasztasszonyainak megjelenése között. Erdélyben, az Alföldtől eltérően, archaikus elemeket őrző és a nemeses öltözeteket helyenként szűrposztóból, abából másoló viseletek váltakoztak. A felvidéki városok polgárosodott népességéhez viszonyítva lépéshátrányban maradt az északi megyék falusi parasztnépe. Az ország nyugati felében pedig, a gabonakonjunktúrának és a nyugati piacok közelségének köszönhetően, korán kiszinesedett egy-egy kistáj, település öltözködése. Itt a század végére már észrevehetőek lettek a néhány falura jellemző, kisebb izlésbeli eltérések is, például másféle volt a „Dolmán Szür Sopronyon föllül”, mint „Sopronyon alul”, amit a „Han mellékiek, és Rábaköziek viselnek Kurtább” volt, mint „a’ Rábán kívül valóké” (DOMONKOS, 1980, 78, 87–88).

A VÁLTOZTATÁS LEHETŐSÉGEI A RUHATÁR KIALAKÍTÁSÁBAN

Voltak ruhatípusok, amelyek szabását alapanyaguk jelentősen befolyásolta, változtatásukat korlátozta, a szőrmés bőr vagy posztó felsőruhák szabása például csak nagyon lassan változott, így a nagyszülők ködmönét akár az unoka is viselhette. Az a magyarországi több évszázados örökösödési jogszokás pedig, amely szerint a jobbágy kiházasításkor egész életre szóló kelengyével, a család ingó javaiból elégitette ki hajadon leányát, vagyis jószággal, bútorral és ágyi ruhával, de elsősorban öltözőruhákkal (TÁRKÁNY-SZÜCS, 1981; KÓS, 1981),¹⁴ hozzájárult, hogy egy-egy helység közel egykorú fiatalosága, az *egy öltőbeliek*, egész életre kiállított kelengyék révén halálukig fiataloságuk divatját konzerválták. Az egész életre kiállított kelengye ugyanis nem számolt a divat múlásával, az öltözetek elévülésével, sőt az elkopottak pótlására tartalék ruhadarabokkal is gondoltak. Az ilyen életre szóló kelengyék fékeztek a parasztok öltözködésének polgárosodását. A ruhatár örökítésének másik gyakorlata a kevés darabból álló ruhatár *rövid ideig tartó használatára és folyamatos pótlására* rendezkedett be. Az ilyen ruhatár folytonos felújításával lépést lehetett tartani a kurrens divattal (ŠVECŮVÁ, 1991).¹⁵

A nyugati országokban többnyire az utóbbi fogyasztói mentalitás érvényesült, ami Angliában a 17. században, Franciaországban a 18. században szinte össze-

¹⁴ Példáik az életre szóló kelengye kiállításának változatait idézik.

¹⁵ Többek között a magyar hagyományok szerint élő többgenerációs szlovák nagycsaládokban szokásos, teljes életre szóló kelengyét és a nyugati típusú, cseh nukleáris családokban megszokott, folytonos pótlásra számító kelengyét és ezeknek az öltözködésre tett hatását is elemzi a szerző. – SZENDE Katalin 2004, 126–128. – A városi és a falusi nők családon belüli szerepe és kiházasításuk különbözőségei is megjelennek a végrendeletek tükrében.

mosta a polgári és paraszti öltözködést. Ezekben az országokban a különböző rendű alattvalók öltözetének kiegyenlítődéhez vezetett a használt ruhák virágzó kereskedelme is. A használt ruhák hazai árusítására csak elvétve akadnak korai utalások (1333-ban például a csütörtökhelyi piacon állandó helye volt a használt-ruha-kereskedőknek. LÉDERER, 1964, 308). Magyarországon is előfordult, hogy egy főúr, jómódú gazda holmijából személyes szolgáira is hagyott, a kapott ruhafélét azonban új tulajdonosa elhordta, nem lett belőle árucikk. A 18. század második felében ugyan megszorodtak a ruhalopással kapcsolatos polgári perek, ezek csekély száma azonban arra utal, hogy a ruhalopás elszigetelt bűncselekmény volt, nem lehet a használt ruhával folyó kereskedelem egyik beszerzési forrásának tekinteni, amint ezt például az angol szakirodalom teszi (LEMIRE, 1990).

A szerződött cselédek, béresek, pásztorok, szolgák kialakított bérében a ruhahajuttatás is szerepelt, bérük fejében évenként megújíthatták ruhatárukat. Amikor lazulni kezdtek a rendi kötöttségek, és a munkaerőben is hiány mutatkozott, az éppen legdivatosabb ruhafélékre vágyó szerződéses cselédek, béresek kívánságai nehéz helyzetbe hozhatták a cselédtartó gazdákat. A 18. század második felében a ruharendeletek jó része már nem is az „úri divat” védelmét szolgálta, hanem az ilyen ruhaigények korlátozására, lényegében a cselédtartó gazdák érdekében jöttek létre. A drága cifra ködmönök tilalma is ezzel függött össze. A 18. század végi bérekben ezért a készruha egyre ritkábban fordult elő, ezzel függhet össze a használt-ruha-kereskedelem fokozódása. Az egykori béresek, cselédek évenként megújult ruhatára párhuzamba hozható a „folyamatosan pótolandó ruhatár” örökítési elvével, és bekapcsolódásuk a használt-ruha-forgalomba elő is idézte öltözetük polgárosodását.

* * *

A témában leghasznosabbnak bizonyult forrásaim (FLÓRIÁN, 1995, 1997, 1998, 1999, 2002),¹⁶ az öltözködéssel kapcsolatos mestereknek rendelt árszabások révén a néprajzi szakirodalomban eddig nem ismert jelenségek jöttek felszínre, amelyeknek jelentős szerepük volt a 18. századi magyar parasztviseletek alakulásában. A népviselet alakulása szempontjából a korábban sokak által stagnálónak vélt 18. század mozgalmas kulturális és divatváltozások időszakának mutatkozott. A magyar parasztviseletek karaktere az egykori össznemzeti jelleget képviselő „magyar öltözetből” bontakozott ki. A magyar parasztviseletek későbbi jellemzői, eltérései az egységesülő európai viselethez viszonyított többszörös fáziskésés, olyan folyamatok eredményei, amelyek már a 18. században megindultak.

¹⁶ A forrásközlő kötetek az OTKA T 026 517 (1998–2001) és T 037 198 (2002–2005) támogatásával készültek.

IRODALOM

- APOR Péter altorjai báró
1982 *Metamorphosis Transylvaniae*. 1736. In: BITSKEY István (szerk.): *Magyar emlékiratok 16–18. század*. 585–694. Budapest
- BALOGH Jolán
1985 *Mátyás király és a művészet*. Budapest
- BÉL Mátyás
1984 *Magyarország népének élete 1730 táján*. Budapest
- Berzsenyi Dániel minden munkája*
1943 Budapest
- BETHLEN Miklós
1980 Élete leírása magáról. In: V. WINDISCH Éva (szerk.): *Kemény János és Bethlen Miklós művei*. 399–981. Budapest
- BRAUDEL, Fernand
1985 *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái*. Budapest
- BUR Márta
1985 *Balkáni kereskedők és árukészleteik a XVIII. századi Magyarországon (1737–1753)*. Ethnographia, XCVI. 251–275.
- CSERBÁK András–GÁBORJÁN Alice
1990 *XVIII. századi magyarországi parasztábrázolások és viselettörténeti tanulságaik*. Ethnographia, 101. 51–74.
- K. CSILLÉRY Klára
1983 A vásárhelyi bútor. In: DÖMÖTÖR János–TÁRKÁNY-SZÜCS Ernő (szerk.): *Kiss Lajos Emlékkönyv*. 273–293. Hódmezővásárhely
- 1991 Bútorművesség. In: DOMONKOS Ottó (szerk.): *Kézművesség. Magyar Néprajz III*. 482–522. Budapest
- DILLICH
1600 *Ungarische Chronica*. Kassel
- DOMONKOS Ottó
1980 *Ár- és bérlimitációk Sopron városban és Sopron megyében (XVI–XIX. század)*. Budapest
- 1997 *A magyarországi céhes szabók mintakönyvei. 1630–1838*. Budapest
- ENDREI Walter
1969 *Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században*. Budapest
- FÉL Edit
1976 *Magyar népi vászonhímzések*. Budapest
- FLÓRIÁN Mária
1966 *Rimóc népviselete*. Nógrád Megyei Múzeumi Füzetek 13. Balassagyarmat
- 1993a *18. századi hatások a magyar női parasztviselet elemeiben. Vállas szoknya – pruszlik és rokolya*. Népi Kultúra – Népi Társadalom, XVII. 107–137.
- 1993b A kittelnadrágtól a farmerig. VIII. In: *Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1992. november 9–11*. 131–139.
- 1993c *Úri és paraszti bőrruhák. A szűcsvirágzás kezdetei*. Néprajzi Értesítő, LXXV. 85–95.

- 1998a Polgárosodás a 18. századi magyar közrendű férfiak öltözködésében. A mellény. In: KÜCSÁN József–G. SZENDE Katalin (szerk.): *Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. 191–208. Sopron
- 2001 „Pamukkal töltött” és „tűzött” téli ruhák. In: HÁLA József–SZARVAS Zsuzsanna–SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Szamadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. 317–326. Budapest
- 2004 „Kékbeli” közrendűek. In: ANDRÁSFALVY Bertalan–DOMOKOS Mária–NAGY Ilona (szerk.): *Az idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. III. 63–81. Budapest
- FLÓRIÁN Mária (közreadja)
- 1995 *Az Mester Emberek Miveinek árazása. Csapók, gubások és szűrszabók, süvegeselek és kalaposok árszabásai (1597–1821)*. Budapest
- 1997 *Az Mester Emberek Miveinek árazása. Szűcsök és kesztyűsök árszabásai (1597–1821)*. Budapest
- 1998 *Az Mester Emberek Miveinek árazása. Váltó- és vásárműves magyar szabók, német szabók és zubbonyosok árszabásai (1626–1820)*. Budapest
- 1999 *Az Mester Emberek Miveinek árazása. Tímárok, kordovánosok és irhások, bocs-korosok, magyar és német vargák, csizmadiák és kapcakötők árszabásai (1597–1821)*. Budapest
- 2002 *Az Mester Emberek Miveinek árazása. Takácsok, festők és gombkötők, gombcsinálók árszabásai (1620–1818)*. Budapest
- Gyöngyösi István munkái. I–III.
- 1905 Sajtó alá rendezte Badics Ferenc. Budapest
- GYÖRFFY István
- 1929 *Viselettörténeti adatok*. Néprajzi Értesítő, 55–57, 115–117.
- HOFER Tamás
- 1975 *Három szakasz a magyar népi kultúra XIX–XX. századi történetében*. Ethnographia, LXXXVI. 398–414.
- 1977 *XIX. századi stílusváltozások: az értelmezés néhány lehetősége*. Ethnographia, LXXXVIII. 62–80.
- 1993 A magyar népi kultúra történeti rétegei és európai helyzete Martin György tánc-kutatásainak fényében. In: FELFÖLDI László (szerk.): *Martin György emlékezete. Visszaemlékezések és tanulmányok születésének hatvanadik évfordulójára*. 11–22. Budapest
- KÓS Károly
- 1981 *Népi irott források a székelység anyagi kultúrájának múltjához*. Ethnographia, XCII. 471–477.
- KRESZ Mária
- 1978 *A magyar szűcsmunka történeti rétegei*. Ethnographia, LXXXIX. 315–357.
- 1979 *Népi szűcsmunka*. Magyar népművészet 9. Budapest
- KOVÁCH Aladár
- 1907 *A tolnamegyei Sárköz népviselete*. Néprajzi Értesítő, VIII. 153–178.
- KÖVÁRI László
- 1860 *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korában*. Pest
- LÁSZLÓ Emőke
- 2001 *Magyar reneszánsz és barokk hímzések. Vászonalapú úrihímzések*. Budapest

- LÉDERER Emma (szerk.)
- 1964 *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. 1000-tól 1526-ig*. Budapest
- LEMIRE, Beverly
- 1990 *The Theft of Clothes and Popular Consumerism in Early Modern England*. Journal of Social History, Winter 255–276.
- MAGYARI István
- 1979 *Az országokban való sok romlásoknak okairól*. Sajtó alá rendezte Katona Tamás, az utószót írta Makkai László. Budapest
- MARTIN György
- 1984 *Népi táncagyomány és nemzeti táncművészet Kelet-Közép-Európában a XVI–XIX. században*. Ethnographia, XCV. 353–361.
- MISKOLCZI Gáspár
- 1983 *Egy jeles Vad-Kert*. Válogatta, sajtó alá rendezte: Striling János. Budapest
- MORAVCOVÁ, Mirjam
- 1968 *Národni oděv roku 1848. Ke vzniku národné politického symbolu*. Praha
- NAGY VARGA Vera
- 2003 *Komáromi (révkomáromi) asztalosok a 17–19. században. Tények és feladatok a komáromi asztalosok kutatásában*. Néprajzi Értesítő, LXXXV. 41–58.
- PAPP László
- 1930 *A kecskeméti viselet múltja*. Néprajzi Értesítő, XXII. 14–45.
- RETTEGI György
- 1970 *Emlékezetre méltó dolgok*. Budapest
- SCHRAM Ferenc
- 1964) *1790–1810 közti körözőlevelek nyelvi és néprajzi adatai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 108.
- ŠVECŮVÁ, Soňa
- 1991 *A szlovák és a cseh parasztcsalád*. Ethnographia, 102. 89–91.
- SZENDE Katalin
- 2004 *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32. Budapest
- TAKÁTS Sándor
- 1917 *Rajzok a török világból. II*. Budapest
- TÁRKÁNY-SZÜCS Ernő
- 1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest
- TURNAU, Irene
- 1991 *History of Dress in Central and Eastern Europe from the Sixteenth to the Eighteenth Century*. Warszawa
- ZIMÁNYI Vera
- 1980 *Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácstól a 16. század végéig*. Századok, 114. 511–575.

MÁRIA FLÓRIÁN

CHANGES IN HUNGARIAN PEASANT GARMENTS
IN THE 18TH CENTURY

Public opinion holds in Hungary that the peasant garments made of linen, wool, leather or fur preserved age-old forms and cuts until the early 19th century. The present paper completes that image on the basis of new archive research. It deals with the changes of 18th century clothing. Then, the authorities' regulation of rural clothing was already loosened, and the well-being of peasants was raising through improvements in agriculture and as a consequence the range of available materials and decorations broadened. In this century fine linen appeared, and the pleated fine linen petticoats and the wide linen trousers of the men became very popular. Besides these garments, tailors manufactured thick linen trousers too, similar to those of West-European men. The linen and heavy cloth trousers and other garments were slowly replaced by fine factory-made blue cloth pieces. As a new addition to costumes, at the beginning of 19th century the waistcoat became commonly used. Former orders prohibited for peasants the wearing of fur cloaks, sheepskin jackets covered with textile materials. As a way to go round this prohibition, furriers began to decorate these garments with colourful embroidery.